

"שילכו לעבוד": השלכותיה של "תכנית ויסקונסין" האמריקנית

בדצמבר 2002 אישרה כנסת ישראל (במסגרת חוק ההסדרים לשנת 2003) קיצוץ דרסטי של 30%, בממוצע, בקצבת הבטחת הכנסה; הקיצוץ נכנס לתוקף ביולי 2003.

קצבת הבטחת הכנסה הונהגה בשנת 1980, והיא נועדה להעמיד לרשות אנשים, שאינם מסוגלים/ות לקיים את עצמם מעבודה, קצבת קיום, שנקבעה ברמה נמוכה למדי. בשנת 2002 השתנתה האידיאולוגיה: ראשי המדינה -- ראש הממשלה אריאל שרון ושירי האוצר סילבן שלום ובנימין נתניהו סברו שיש לקצץ את הקצבה מכיוון שאנשים בגיל העבודה חייבים/ות להשתתף בכוח העבודה: "שילכו לעבוד", אמרו.

כאשר באו ראשי המדינה לערוך את הקיצוץ, הם נסמכו במידה רבה על קיצוץ שנעשה במערכת הסעד האמריקנית, בשנת 1996. עד אז, אמריקנים חסרי יכולת להתפרנס היו זכאים לחבילת סעד שכללה, בין השאר (ותוך שוני ממדינה למדינה בתוך ארצות הברית), תלושי מזון, הקצבה כספית קטנה וביטוח בריאות. בשנת 1996 החליט הנשיא קלינטון לשים לכך קץ, ולאפשר את קבלת חבילת הסעד למשך תקופה מירבית של 5 שנים במהלך כל החיים. לא זו בלבד, אלא שקבלת חבילת הסעד הותנתה בנכונות ליטול חלק בתכנית ייעוץ והכשרה, שנועדה לסייע למקבליה בכניסה לשוק העבודה.

מן הראוי לציין כאן כי במקרה של ארצות הברית, המונח "חבילת סעד" הולם יותר מ"קצבת הבטחת הכנסה", אם בגלל שאת הסיוע מקבלים בלשכת הסעד ולא מן המוסד לביטוח לאומי, ואם בגלל התיוג השלילי של מקבליה -- הנאלצים לחשוף לעיני כל את נזקקותם, באמצעות תלושי המזון.

הקיצוץ האמריקני נעשה תחת הסיסמא "מסעד לעבודה" from welfare to work, סיסמא הדומה לזו הישראלית, "שילכו לעבוד". החוק שבמסגרתו נעשה הקיצוץ נקרא "חוק האחריות האישית וההזדמנות לעבוד" (Responsibility and Work Opportunity Personal Reconciliation Act).

בישראל, הקיצוץ בקצבת הבטחת הכנסה נעשה עוד לפני שהוצעה לזכאים/יות תכנית אלטרנטיבית כלשהי. רק עתה (2004) מתחילה הממשלה לגשת ליישום של תכנית ניסויית, הקרויה "תכנית ויסקונסין", על שם אחת מתכניות הייעוץ וההכשרה הידועות ביותר שהונהגו בארה"ב.

עקב קווי הדמיון האידיאולוגיים בין הקיצוץ שנעשה בישראל ובין זה שנעשה בארצות הברית, מצאנו לנכון לתרגם מאמר שנכתב בארצות הברית לאחרונה, על ידי שרון הייז, על מצבם כיום של א/נשים שעליהם הוחל בשנת 1996 "חוק האחריות האישית". למרות ההבדלים בין מערכת הקצבאות הישראלית והאמריקנית, ולמרות ההבדלים ב"רפורמות" שנעשו כאן ושם, אנו סבורים כי ההשלכות בישראל עלולות להיות דומות למדי לאלה ששרון הייז מצאה בארצות הברית.

הוציאו אותן מרשימת הזכאיות לחבילת הסעד: השלכות הרפורמה במערכת הסעד בארצות הברית על החלשים ביותר¹

מאת שרון הייז²

תרגמה מאנגלית: מיכל סלע

תפסתי אז זה בערבו של יום קיץ בשנת 1999. במסגרת מחקר על הרפורמה במערכת הסעד, ביליתי את שעות אחר הצהריים במשחק על הרצפה עם סמי בן הארבע, בנה של אם חד הורית המקבלת חבילת סעד. נדהמתי למראה האינטליגנציה והיצירתיות של סמי, ותיארתי לעצמי שאילו היתה אמו בת המעמד הבינוני, הוא היה נשלח בקרוב למבחן מיון לקראת השתלבות באחת מתוכניות הלימוד למחוננים.

אבל אמא של סמי, סליה, היתה טרודה בדברים אחרים לגמרי. בעודה מנענעת בזרועותיה את בתה התינוקת, היא סיפרה לי, כי לאחרונה אבחנו אצלה סרטן. הרופא שלה רצה שהיא תתחיל מייד בטיפול. למרות שמזה שלושה חודשים היא עובדת בחנות צילום מקומית, ממשיך משרד הרווחה לתמוך בה במימון הוצאות גן הילדים, הוצאות שהיא אינה יכולה לעמוד בהן כשכל שכרה הוא שישה דולר לשעה. כאשר ביקשה מן הממונה עליה לעבוד בשעות גמישות, כדי שתוכל לקבל את הטיפול נגד הסרטן, הוא אמר לה שאין לו כל בעיה למצוא לה מחליף. היא בדקה גם עם העובדים הסוציאליים שלה: אלה אמרו לה, כי אם תאבד את מקום העבודה יהיה עליה למצוא מהר מאוד עבודה אחרת, שאם לא כן היא עלולה להימחק מרשימות הזכאים לחבילת סעד. שוחחתי אתה על קצבת הנכות של הביטוח הלאומי האמריקני, הגם שידעתי שסיכוייה לקבל דווקא שם את הסיוע הם קלושים. סליה היא בעלת השכלה של שמונה שנות לימוד, אין לה כל שום חסכוניות, יש לה מעט מאוד כישורי עבודה ולאיש במשפחה המורחבת שלה אין די משאבים כדי לעזור לה; ואת הטיפול נגד הסרטן היא היתה צריכה לקבל עכשיו.

לפי מדיניות הרווחה הקודמת (עד 1996), סליה היתה יכולה פשוט להפסיק לעבוד ולפנות לקבלת תמיכה מלאה ממערכת הסעד. עתה היא כבר לא יכלה לעשות זאת מבלי לסכן את חבילת הסעד שלה. לא היה לה לאן לפנות: בהכירי את עולם העבודות בשכר נמוך, את מערכת הסעד ואת הסיוע לבעלי מוגבלויות, ידעתי כי כל שתוכל לעשות הוא לפנות אל אחת מאגודות הצדקה הרבות, שכבר עתה אינן מסוגלות לשאת בכל הנטל המוטל עליהן. לא היה לי הלב לומר לה זאת.

כשהלכתי הביתה בערב ההוא, ראיתי בטלוויזיה ראיון עם אם חייכנית, שנתמכה בעבר בידי מערכת הסעד ומצאה לאחרונה עבודה ברשת סופרמרקט. היה זה סיפור של גאולה, ניצחון כוח הרצון של היחיד ושל האמריקאי היודע להסתדר. מגישת החדשות הכריזה בעליצות, כי זהו אות וסימן ל"הצלחת" הרפורמה בשירותי הרווחה. באותו רגע הרגשתי את תחושת הדיסוננס שמלווה אותי עד עצם היום הזה.

מצד אחד, אפשר להבין כיצד רבים כל כך קיבלו בברכה את תוצאות "חוק האחריות האישית וההזדמנות לעבוד" משנת 1996. הודות לחוק התקצרו רשימות מקבלי חבילות הסעד בלמעלה ממחצית: משנים-עשר מיליון בשנת 1996 לחמישה מיליון בלבד בסוף שנת 2003. מבין אלה שאינם מקבלים עוד את חבילת הסעד, הרוב (60 עד 65 אחוזים) מצאו מקום עבודה. בנוסף, משאלי דעת הקהל מצביעים על כך, כי לא רבים אהבו את השיטה הישנה של מערכת הסעד. יתרה מזאת, מרבית האנשים (כולל מרבית מקבלי חבילת הסעד) מסכימים, כי העקרונות העומדים ביסוד הרפורמה - העצמאות, היכולת של הפרט לדאוג לעצמו, חיזוק המשפחה והדאגה לטובת הכלל - הם אידיאלים בעלי ערך רב.

הבעיה היא, שקיים פער עמוק בין היעדים הנעלים, העומדים ביסוד הרפורמה, לבין המציאות שגיליתי בלשכות הרווחה. הסטטיסטיקות הרבות המתארות את תוצאות הרפורמה מסתירות תופעות שבהחלט אינן מרנינות את הלב, ומספרן של תופעות אלה רב יותר ממה שאפשר לראות במבט ראשון. בתום שלוש שנים של מחקר אתנוגרפי, שערכתי בשתי לשכות רווחה (רחוקות ושונות זו מזו), לאחר שראיינתי למעלה מחמישים עובדי רווחה ובערך מאה ושלושים אמהות חד הוריות המקבלות שירותי סעד, ולאחר חמש שנות התעמקות בדו"חות מחקר על הרפורמה, ברור לי, כי מצבם של מרבית העניים המרודים בארצות הברית גרוע כיום הרבה יותר ממה שהיה אילו לא התקבל מעולם "חוק האחריות האישית וההזדמנות לעבוד".

בין הצלחה לכישלון

פוליטיקאים, חוקרים ואנשי תקשורת, כולם מצטטים את הנתונים על קיצור הרשימות של מקבלי הסיוע ועל מקבלי סיוע לשעבר שמצאו מקום עבודה, כראיה העיקרית להצלחת הרפורמה בשירותי הסעד. על פי אמות המידה האלה, סליה וילדיה נחשבים הצלחה.

כמובן שיש סיפורי הצלחה אמיתיים. ראו את נטלי, למשל. יש לה משרה טובה בחברת טלפונים, שבגינה היא זכאית להטבות בשירותי הבריאות, לחופשת מחלה ולחופשה שנתית, יום העבודה שלה הוא מתשע עד חמש, יש לה אפשרויות להתקדם וההכנסה שלה מספיקה כדי להעלות את עצמה ואת שני ילדיה מעל קו העוני. אין ספק כי מצבה טוב בהרבה ממה שהיה כאשר התקיימה מחבילת הסעד, או כאשר נאלצה לנדוד בעבר ממשרה למשרה, ללא שכר סביר וללא תנאי עבודה ראויים. אין ספק כי שירותי התמיכה שקיבלה הודות ל"חוק האחריות האישית וההזדמנות לעבוד" סייעו לה להגיע להצלחה הזאת. את המשרה היא השיגה באמצעות תוכנית הכשרה שהציעה חברת הטלפונים. עובדי הרווחה סייעו לה להסתדר עם ביגוד הולם לעבודה, כרטיסיות אוטובוס ותמיכה כספית למימון גן הילדים עבור ילדיה במשך כל תקופת ההכשרה. "אני חושבת שמערכת הסעד טובים יותר עכשיו", היא אמרה לי. "יש להם תוכניות המיועדות לעזור להם. הם ממש נותנים להם הזדמנות. אני עובדת ומרגישה שאני יכולה להסתדר לבד."

גם מוניק נהנתה מן הרפורמה. בגלל הליך גירושין מסובך מבעל מתעלל (וגנב) איבדה את מקום העבודה כסייעת לאחות. כדי להתמודד עם עול הפרנסה של שני בניה, היא פנתה לעזרת לשכת הסעד. למרבה המזל היא חיה באחת מן המדינות הבודדות בארצות הברית שיש להן מדיניות רווחה הפוטרת קורבנות של אלימות במשפחה מן הצורך למצוא עבודה באורח מיידי. תוך שימוש בתקציבים מיוחדים שהוקצו כחלק מן הרפורמה, לא זו בלבד שעובדי הרווחה נתנו לה חבילת סעד, הם גם סייעו לה לטפל בתיקון המכונית וברכישת הדירה. הבוס שלה תיכנן להעסיק אותה שוב, ברגע שהיא והילדים יסתדרו. אם רק תוכל להסתדר מפני בעלה לשעבר, הכל יסתדר בצורה הטובה ביותר. כמו נטלי, גם מוניק מודה על הסיוע שקיבלה מלשכת הסעד.

כמחצית מן האמהות החד הוריות שפגשתי, המקבלות חבילת סעד, התנסו בהצלחות שכאלה, לפחות באופן זמני. ואף על פי כן, בעקבות הרפורמה, התחזית לטווח ארוך עבור מרביתן אינה חיובית.

חסידי הרפורמה עשויים להצביע על אנדריאה כעל דוגמה של "הצלחה". כאשר פגשתי אותה, היא השתכרה 5.75 דולר בשעה ועבדה שלוש וחמש שעות בשבוע בחנות משקאות קטנה בסאנבלט סיטי. לאחר תשלום שכר הדירה וחשבונות הבית וקניית מזון למשפחה בת שלוש הנפשות, נותרו בידיה חמישים דולר בחודש לכיסוי הוצאות גן הילדים, תחבורה, ביגוד, טיפולים רפואיים, כביסה, בית הספר, ריהוט וציוד לבית וחומרי ניקוי. ארבעה חודשים בלבד לאחר ששמה הוסר מרשימת מקבלי חבילת הסעד מצאה עצמה אנדריאה בצרות. חודש קודם לכן נותק הטלפון והיא לא ידעה איך תשלם עוד את שכר הדירה. בתה הבכורה ביקשה בגדים חדשים לבית הספר ובתה הקטנה עמדה לחגוג את יום ההולדת שלה. אנדריאה לא יכלה להירדם בלילות מרוב דאגה להוצאות החורף הממשמש ובא. אילו היתה בגפה, אמרה לי, היתה מסתדרת איכשהו. אך כשעליה לדאוג לילדות, היא ידעה שלא תוכל להחזיק מעמד זמן רב.

גם תרזה ושלוש ילדיה היו בוודאי מוצאות את עצמן בטור החיובי של מאזן הרפורמה. כאשר פגשתי אותה, היתה לה עבודה זמנית (לשלושה חודשים) בסוכנות לגביית חובות.

בזכות דיור ציבורי וסובסידיה לתקופה מוגבלת של שכר הלימוד בגן הילדים, שהציעה לה לשכת הסעד, היא הצליחה לגמור את החודש. תרזה היא נבונה וכשרונית, אך יש לה רק תעודת גמר של תיכון ואין לה כמעט כל ניסיון בעבודה. את מרבית חייה הבוגרים היא בילתה מחוץ לעיסוקי הפרנסה המקובלים: היא נישאה לסוחר סמים, אחר כך עבדה כזונת רחוב ולבסוף, לאחר שהשתחררה מן הסמים, היא התקיימה מחבילת הסעד. תרזה סבורה כי מצבה הוטב דווקא, ואמרה שהיא שמחה להתלבש כל בוקר ולצאת לעבודה. יחד עם זאת היא מודאגת באשר לעתיד. שכר הלימוד בגן עבור שלושת ילדיה מגיע לכדי כשלושה רבעים מתלוש המשכורת שלה -- אם תצטרך לשלם זאת מכיסה. ואילו המשרה, כמו גם הסיוע שהיא מקבלת בתשלום שכר הלימוד לילדים, הם לתקופה מוגבלת. בהתחשב בתולדות החיים שלה, תמהתני איזה סולם קידום היא יכולה למצוא, שיבטיח לה את ההכנסה והיציבות הדרושים כדי להמשיך לחיות ללא חבילת הסעד ובה בעת לעמוד בכל המטלות כמטפלת העיקרית והמפרנסת היחידה של אותם שלושת הילדים.

ההיטלטלות המתמדת בין עבודה לסעד היא דפוס רווח ביותר בין העניים. זוהי היטלטלות בין מעמד של מקבלת חבילת סעד לבין מעמד של עובדת/ת בשכר נמוך; התמודדות עם חובות מצטברים; טיפול בילדים; בעיות עם בניה/ות הזוג, מעסיקים ובעלי בית; חשבוניות הבית שלא שולמו במועד, מכוניות מקולקלות, תחבורה ציבורית בלתי הולמת, מקום מגורים בלתי יציב, פיטורים, ילדים חולים והורים מוגבלים; ואין ספור הוצאות מזדמנות של מי שהכנסתו נמוכה, כאשר כל אחת מן הבעיות האלה בנפרד, או כולן יחד, יש בהן כדי להחזיר את המשפחה אל לשכת הסעד - רק כדי להתחיל את כל המחזור מחדש. למרבית האנשים השבויים במעגל הזה יש מלכתחילה מספר מאפיינים משותפים: מרבית מקבלי חבילת הסעד הן אמהות (90%), לא לבנות (38% מהן שחורות, 25% לטיניות ועוד 30% לבנות), קרוב למחציתן חסרות תעודת גמר של תיכון (47%), מרביתן עבדו רק בעבודות פשוטות שאינן מצריכות כל הכשרה, כמחציתן סובלות ממוגבלויות גופניות או נפשיות, כמחציתן ידעו בעבר אלימות במשפחה ולכולן יש ילדים קטנים הזקוקים לטיפול. בה בעת, מרביתן עבדו בעבר (83%) ומרביתן אף מעונינות לעבוד. כך היו פני הדברים עוד לפני הרפורמה. ואף על פי כן, לאור השכר הנמוך שהן מסוגלות להביא הביתה, אין פלא שרבות כל כך מתקשות למצוא יציבות כספית ויציבות משפחתית לטווח הארוך.

מתוך אלה שיצאו מרשימות מקבלי חבילת הסעד, 40% נמצאות בכל רגע נתון ללא עבודה וללא סיוע מהמדינה. בקרב 60% שיש להן עבודה, השכר הממוצע הוא 7 דולר לשעה. אך מרבית הא/נשים שהוצאו מרשימת מקבלי חבילת הסעד אינם מוצאים/ות עבודה במשרה מלאה או למשך תקופה של שנה תמימה. כתוצאה מכך, ההכנסה השנתית הממוצעת של הא/נשים האלה היא אך מעט מעל עשרת אלפים דולר בשנה (סכום נמוך ביותר במושגים אמריקניים). יתרה מזאת, כשלושה-רבעים מן המשפחות שיצאו מקהל מקבלי חבילת הסעד מצאו משרות שאין בהן ביטוח רפואי, קופת גמל, ימי מחלה או ימי חופשה. כרבע מהם עובדים בלילות, בערבים או במשמרות. נכון שאם מסתכלים אך ורק על ההכנסה השנתית הממוצעת שלהם, מתברר כי היא גבוהה יותר מסך ההטבות שקיבלו בעבר מלשכת הסעד, במסגרת חבילת הסעד -- חבילה שכללה הקצבה כספית, תלושי מזון ושירותי בריאות מסובסדים. יחד עם זאת, כאשר לוקחים בחשבון את כל ההוצאות הנלוות ליציאה לעבודה (תשלום לגן לילדים, עלות הנסיעות ועלות הביגוד), מתברר כי מצבן של משפחות עניות אלה הורע.

מאחורי "ההצלחה" של הרפורמה מסתתרת מציאות של מיליוני משפחות שקודם לכן התקיימו מחבילת הסעד, ואשר כיום נכנסות ונפלטות משוק העבודה, ומיטלטלות ממשרה אחת בשכר נמוך למשרה אחרת בשכר נמוך. אחדות מהן בהחלט מצליחות, אך מרביתן נכשלות. כשליש מן המשפחות שבו אל לשכת הסעד לפחות פעם אחת מאז הונהגה הרפורמה. שני שלישים הם מובטלים, או עובדים תמורת שכר שאינו מעלה את משפחותיהם מעל לקו העוני. ולמרות "ההצלחה", ישנן עדיין מיליוני משפחות הזקוקות לסיוע מדינתי, חלקן חדשות, חלקן שבות אל הלשכה, או שאינן מצליחות למצוא לעצמן דרך לצאת ממנה.

"חוק האחריות האישית וההזדמנות לעבוד" יצר מצב חדש: מצד אחד, הוא יצר חיזוקים חיוביים לתעסוקה, המאפשרים למשפחות עניות לצאת מהר יותר מרשימות מקבלי חבילת הסעד; במקרים מסוימים היה בתמיכות אלה כדי לתת את הדחיפה הדרושה על מנת לאפשר למשפחות להגיע ליציבות כספית לטווח ארוך. מצד שני, החוק קבע מערכת של

כללים, סוגי ענישה והגבלות זמן, שבפועל לחצה על העניים להתרחק ככל האפשר מלשכות הרווחה.

אחת התוצאות המרכזיות של הרפורמה היא, אם כן, שרבות מן האמהות העניות המרודות וילדיהן מצויות במצב של ייאוש, כעס ובושה, או שהן תשושות מדי מכדי לפנות ללשכת הסעד. בארצות הברית בכללותה, שעה שרשימת מקבלי חבילת הסעד הצטמצמה ביותר ממחצית, שיעור האנשים החיים בעוני מרוד (שבעבר זיכה בחבילת הסעד) ירד רק בחמישה עשר אחוזים. ובמלים אחרות: שעה שבעבר, הרוב המכריע של המשפחות העניות ביותר קיבלו חבילות סעד (84%), היום, רק פחות ממחציתן מקבלות סיוע שכזה.

מדוע נמנעות עתה האמהות, על ילדיהן, מפנייה אל לשכת הסעד? כדי להבין את החלק הזה בסיפור, מן הדין לרדת לעומקם של השינויים המורכבים שהתרחשו בתוך לשכות הרווחה בארצות הברית. אציג את הדברים בקצרה.

ענישה ועידוד היציאה לעבודה

הדבר הראשון שמבחינים בו כשנכנסים ללשכת הסעד בעיר ארבורדייל, הם שלטי-ענק אדומים השואלים: "כמה חודשים עוד נותרו לך?" עובדי הרווחה מעבירים שוב ושוב את המסר של "השעון המתקתק". המסר מצוי בכל חוברות התעסוקה, בפרסומי ההשמה לעבודה, ומעל לכל, במערכת מתואמת להפליא של חוקים נוקשים ותקנות מחייבות, המגבילים, בסופו של דבר, את תקופת הזכאות לחבילת סעד -- חמש שנים בכל מהלך החיים.

הלחץ הוא עצום. הוא כולל את החובה לחפש עבודה, צעד שכל הלקוחות החדשות של לשכת הסעד חייבות להתחיל בו מייד (יש להציג תיעוד על ארבעים ניסיונות של חיפוש עבודה במשך שלושים יום!!); הוא כולל גם את הצורך להוכיח "נכונות לעבודה" ולהשתתף בסדנאות הכשרה והסבה. התקנות כוללות גם את התהליך הקשה והמייגע של תביעת דמי מזונות עבור הילדים מן האב, תהליך שהאמהות חייבות להסכים להשתתף בו; והוא כולל, לבסוף, מעקב מתמיד של הרשויות אחר הזכאות שלהן לחבילת סעד ואחר ההתקדמות שלהן לקראת השתלבות בתעסוקה. אמהות חד הוריות שאינן מוצאות תעסוקה במשך תקופה מוגדרת (שלושים יום בארבורדייל, ארבעים וחמישה ימים בסאנבלט סיטי), נדרשות להשתלב בתוכנית הכשרה מלאה, או להשתלב בתוכנית העבודה ללא שכר למען הקהילה, עד שתמצאנה עבודה בשכר. בכל התהליך הזה של עבודה, הכשרה וחיפוש עבודה, אמורות אמהות חד הוריות, המתקיימות מחבילת הסעד, למצוא סידור כלשהו לילדיהן. הגם שכל מקבלות חבילת הסעד זכאיות, מבחינה טכנית, גם לסיוע ממשלתי בהוצאות הטיפול בילדים, רק כשליש מן האמהות הנזקקות לסיוע זה אכן מקבלות אותו. עם קצבה של 350 דולר בלבד (הסכום החודשי הניתן למשפחה בת שלוש נפשות), קשה מאוד למצוא סידור הולם לילדים.

בסאנבלט סיטי הלחץ לצאת מרשימות מקבלי חבילת הסעד נעשה באופן ישיר וכוחני יותר. כמו בכמחצית מן המדינות ברחבי ארצות הברית, יש בסאנבלט סיטי מסלול המיועד למנוע מלכתחילה מאמהות עניות ומילדיהן לפנות ולבקש חבילת סעד: במסלול זה, הנשים הפונות ללשכה נדרשות להשתתף בסדנה שבה מנסים להשפיע עליהן שלא לבקש תמיכה. שלוש הסדנאות שביקרתי בהן התמקדו כולן בחשיבות "הצורך לדאוג לעצמך", בהסברת אופיין המחייב של דרישות מערכת הסעד, וביתרונותיה של תעסוקה; בכל שלוש הסדנאות, מרבית האמהות המסכנות נותרו תשושות ומבולבלות.

אלה המצליחות להחזיק מעמד בכל שלבי הפנייה, נאלצות לעמוד לא רק מול האיום של מגבלת תקופת הזכאות, אלא גם מול איומים ואמצעי ענישה מידיים יותר. אשה שאינה מצליחה לעמוד במשימה המורכבת של חיפוש עבודה, השתלבות בעבודה יזומה למען הקהילה ללא שכר, תוכנית ההכשרה, תביעת המזונות עבור הילדים מן האב, חובות הדיווח או בשורה ארוכה של תקנות אחרות שמציבה לשכת הסעד, נענשת. העונש הוא קיצוץ, או ביטול מלא של כל סוגי הזכאות לשירותי רווחה; בה בעת ממשיך "השעון" של תקופת הזכאות לתקתק. נתונים שנאספו בכל רחבי ארצות הברית מעלים, כי כרבע ממקבלי קצבאות הרווחה מאבדים את זכויותיהם כתוצאה מענישה.

רבות מן הנשים שפגשתי בלשכות הרווחה בארבורדייל ובסאנבלט סיטי התייאו עד כדי כך שהן פשוט ויתרו על כל העניין והוציאו את עצמן ביוזמתן מרשימת הזכאים לחבילת הסעד. היו ביניהן נשים שעשו כבר כבוד דרך בחיפוש עבודה, בסדנאות הכשרה מקצועית, או שהתנסו בעבודה יזומה למען הקהילה - אך לא יכלו להתמודד עם הלחצים שהופעלו עליהן. אחדות נענשו על כך, אחרות עזבו ביוזמתן. על אלה יש להוסיף גם את האמהות העניות, שמספרן לא ידוע, אשר ויתרו על כל הרעיון עוד לפני שהתחילו במסע. עובדי רווחה בארבורדייל העריכו, שבערך רבע מן הנשים שהחלו בתהליך הפנייה לא הצליחו לסיימו. עובדי רווחה בסאנבלט סיטי סברו, כי בערך שליש מן האמהות שהשתתפו במסלול המיועד למנוע מהן לבקש תמיכה "שוקמו בהצלחה" וויתרו על התמיכה. בארבורדייל, כרבע מאלה שפנו לבקש תמיכה ויתרו לפני שהשלימו את הליך הבקשה.

שרה היא דוגמה למועמדת בכוח לקבלת חבילת סעד, אשר "שוקמה וויתרה". היא עבדה במשרה מלאה בטיפול בנכד שלה במכונת הנשמה, בטיפול באביה שהיה חולה במחלה סופנית ובטיפול בשני ילדיה הצעירים. היא הצליחה להסתדר בעזרת קצבת הזקנה של אביה והתמיכה של בן זוגה. אך בן הזוג עזב והוצאות הטיפול הרפואי חיסלו את כל ההכנסה של אביה. בראיון הראשוני בלשכת הסעד בארבורדייל גילתה שרה, כי כדי ליהנות מסיוע, היא צריכה להתחיל מייד לחפש משרה. מאחר שלא מצאה מישהו שיטפל באביה ובנכדה, החליטה כי אין כל טעם לחפש עבודה. פגשתי אותה עת סיפרה על מצבה לידידותיה בחדר ההמתנה, כשנימת קולה נעה בין כעס לעצב. "עליי לבלוע את הגאווה שלי ולבוא הנה, והאנשים האלה פשוט לא רוצים לעזור", אמרה. בעוזבה את הלשכה, היא נשבעה שלא תשוב לעולם. כמו נשים רבות אחרות, לא היה לה כל מושג מה לעשות.

סוניה היא אחת ממקבלות חבילת הסעד שנענשו. המקרה שלה היה דרמאטי יותר מזה של מרבית הנשים. היא היתה שקטה וביישנית כל כך עד שתמהתי, אם מישהו בכלל ישים לב לכך שהיא נפגעה מן הרפורמה. היא היתה בת עשרים, בעלת השכלה של עשר שנות לימוד ואם לשני ילדים. היא התקיימה מחבילת הסעד במרבית הזמן מאז ילדה את בנה הבכור, בהיותה בת שלוש עשרה. בכל חייה עבדה רק פעם אחת, וגם אז היה זה למשך ארבעה חודשים בלבד. במהלך השעות שביליתי בחברתה התברר לי כי היא סבלה מהפרעות נפש חמורות, ההולמות את ההגדרה הרפואית של דפרסיה וכפייתיות אובססיבית. היא כמעט ולא יצאה מן הדירה וחייתה כל העת בחדר מתמיד שמא תקרר, תחלה בדלקת ריאות או תיפגע ממחלה חמורה יותר. כאשר הערתי לה שהדירה שלה נקייה להפליא ומסודרת היטב, היא סיפרה לי, שהיא נוהגת לסדר את כל הבית מחדש לפחות פעם בחודש, לפעמים פעם בשבוע. התבוננתי כיצד היא מאכילה את בנה: כל צנצנת, כל קופסה, כל צלחת וכלי אוכל במטבח שלה היו מסודרים היטב והיא לא יכלה להמשיך בשיחה שלנו עד שכל הכלים היו רחוצים ומנוגבים, ועד שניקתה בחומר חיטוי את משטח העבודה, פעמיים, על כל צרה שלא תבוא. כשדיברנו על האפשרויות למצוא תעסוקה, היא הסבירה שהיא חייבת להתקלח ארבע פעמים ביום והיא דואגת שמא לא תוכל לעמוד בכך אם תהיה לה משרה מלאה; במיוחד מאחר שהאוטובוסים לא תמיד באים במועד. בתשובה לשאלתי על גברים בחייה היא רמזה, בשקט, כי אביה התעלל בה מינית בילדותה (היא לא התנדבה לומר ואני גם לא שאלתי, אם ההריון בגיל שתיים עשרה היה תוצאה של ההתעללות הזאת). סוניה נענשה והוצאה מרשימת הזכאים לחבילת סעד, משום שלא הצליחה להתמיד בחיפוש עבודה. ללא הכנסה מלשכת הסעד, לא היה לה כל מושג מה לעשות. דאגתי מאוד כיצד תסתדר עם הילדים.

את קנדרה אפשר לכלול באמהות שהיו מבוישות, מפוחדות ותשושות מדי מכדי לשוב אל לשכת הסעד, בעת מצוקה. היא הייתה אחת האמהות הראשונות שפגשתי. העובדות הסוציאליות אהבו אותה: היא היתה חמודה, שקטה, מקסימה ורצינית ביותר. כאשה בת עשרים ושש, המטופלת בשתי בנות, בת שמונה ובת שש, היא התנסתה רק במשרות חלקיות, מעת לעת, בעבודות פשוטות שאינן מצריכות כל הכשרה. כשפגשתי אותה הייתה לה הרגשה כי סוף-סוף מצאה עבודה בטוחה ומעניינת, בבית מחסה לחסרי בית שנוהל בידי "צבא הישע". על אף שהיה מדובר במשמרות לילה ובשכר נמוך, היא הרגישה שהיא מסייעת לחסרי הבית. היא היתה גם אסירת תודה על ההנחיה ועל העזרה שקיבלה בלשכת התעסוקה. הגם שעדיין לא השתכרה במידה מספקת כדי להסתדר בלא הסיוע הכספי והסיוע בטיפול בילדים, היא קיוותה לקבל העלאה בשכר, ללמוד לימודים אקסטרניים ואף למצוא משרה שנייה. בפעם האחרונה שפגשתי אותה היה מצב רוחה טוב. שישה חודשים אחר כך סיפרו לי העובדות הסוציאליות שטיפלו בה, על התדרדרות מהירה. אחד משני אחיה ירה באח השני במהלך ויכוח סוער. אח אחד מת והאח השני היה בדרך לבית הסוהר. קנדרה התמוטטה מבחינה נפשית, איבדה את מקום העבודה שלה והוצאה

מרשימת מקבלי חבילות הסעד. שתי עובדות סוציאליות בילו יום תמים במאמץ למצוא אותה (מעשה חריג למדי), אך איש לא ידע לאן נעלמה.

כל הנשים האלה וילדיהן גרמו לצמצום רשימת מקבלי חבילות הסעד. הנשים הללו הן היסוד העיקרי להילת "ההצלחה" שנשזרה סביב הרפורמה במערכת הסעד. הן גם הבסיס העיקרי לתחושת הדיסוננס הפרטית שלי.

העלויות

בהתמקדותי בקשיים שגרמה הרפורמה במערכת הסעד אינני מתכוונת לטעון, כי הצלחותיה של הרפורמה הן שוליות וחסרות חשיבות: הן חשובות בהחלט. גם אינני מתכוונת לרמוז כי כל האמהות הזקוקות לסיוע מהמדינה הן קדושות וקורבנות: הן אינן כאלה. אך יש עוד דברים רבים אחרים שיש לשים אליהם לב כאשר באים לבחון את מידת ההצלחה של הרפורמה.

קריאה בעיתונים מגלה, כי נושא העוני איבד את מקומו בכותרות, בעיקר אם נשווה את המצב כיום לתקופה שלאחר הנהגת הרפורמה בשנת 1996. נדמה לי, כי אחת הסיבות להתעלמות הזאת היא מסע ההסברה היעיל שליווה את קבלת "חוק האחריות האישית וההזדמנות לעבוד". כשם שהדיווחים על הפלישה לעיראק אינם מגלים את כל הפרטים, כך גם הקשיים של האנשים בתחתית הסולם, והעלויות האנושיות של הרפורמה, סמויים במידה רבה מעין הציבור. והעלויות הללו הן אמיתיות וממשיות.

בשנת 2002 מצא עצמו האיגוד הארצי של מושלי המדינות מתחנן בפני הקונגרס של ארצות הברית, שלא יאשר את המשך היישום של הרפורמה. זאת, משום שעלויות הרפורמה הן גבוהות מדי, לדבריהם, מכדי שתקציבי המדינות הבודדות, הכורעות תחת הנטל כבר היום, יוכלו לעמוד בהן. במקביל, ועידת ראשי הערים בארצות הברית מצאה עצמה מתחננת בפני הממשל של הנשיא בוש לקבל תוספת תקציב, כדי לטפל באוכלוסייה הגדלה של אנשים רעבים וחסרי בית. מחסני המזון לנוזקים הלכו והתרוקנו ובתי המחסה לחסרי בית החלו לסגור את שעריהם בפני משתכנים חדשים. אגודות הצדקה העלו את סף הזכאות לתמיכתן, כדי להתמודד עם המספר ההולך וגדל של אנשים במצוקה. מערכת הבריאות נתונה במשבר, ומספר המשפחות העניות שלא קיבלו תלושי מזון, למרות שהן זכאיות להם, גדל והולך. למחצית המשפחות שנמחקו מרשימת מקבלי חבילות הסעד אין די כסף לקנות מזון; שלישי מהן נאלץ לצמצם את כמות האוכל העולה על שולחן. וקרוב למחצית העניים התקשו לעמוד בתשלומי שכר הדירה והחשבונות השוטפים של תחזוקת הבית.

ובינתיים, רק חלק קטן ביותר של המשפחות המתקיימות מחבילת הסעד מיצו את מלוא תקופת חמש שנות הסיוע שלהן הן זכאיות על פי "חוק האחריות האישית וההזדמנות לעבוד". בהתחשב במעגל המחזורי של עבודה ורווחה, ובהתחשב בכך שמשפחות רבות מסוגלות לשרוד, לפחות באורח זמני, עם הכנסה מתחת לקו העוני, תוך שהן מצרפות פרוטה לפרוטה ממקורות שונים, יהיה צורך עוד בשנים רבות כדי לעמוד על מלוא ההשלכות של הרפורמה במערכת הסעד.

אך אין ספק כי בטווח הארוך נחזה בעלייה בשיעור הרעבים, חסרי הבית, מוכי הסמים והפשע. ילדים רבים יותר ימצאו עצמם בשירותי האימוץ, בהשגחה בלתי מספקת, או שייאלצו לדאוג לעצמם. יותר אנשים בעלי מוגבלויות יוותרו ללא מטפל. גם מרפאות לבריאות הנפש ומקלטים לנשים מוכות ירגישו את נחת זרועו של החוק החדש, בדיוק כמו כל הגברים העניים, שיידרשו לתת תמיכה נוספת לילדיהם.

הסיפור הזה, איננו, כמובן, סיפור אחרית הימים. העניים יסתדרו, איך שהוא, כפי שהם תמיד מסתדרים, באורח פלא ובדרך מסתורית, עם הכנסה נמוכה מקו העוני. רבים מן הנואשים שביניהם פשוט ייעלמו מן העין, ירדו ממסכי הרדאר, אי שם אל האין.

בכל מקרה, השינוי במערכת הסעד האמריקנית מעלה שאלות החורגות מן הסוגייה של הפגיעה בעניים. במרכז הדיון צריכה לעמוד שאלה בדבר האחריות הקולקטיבית שלנו

והנכונות שלנו לתמוך באלה מבני עמנו המצויים במצוקה קשה. ישנה גם השאלה, האם הרפורמה אכן מצליחה לממש את היעדים הנשגבים שאותם היא מתיימרת להגשים.

{הערות}

¹ המקור:

(Fall 2003) Dissent, Independent Social Thought Since 1954
www.dissentmagazine.org/menutest/articles/fa03/hayes.htm

² שרון הייז היא סוציולוגית, המלמדת במחלקה לסוציולוגיה ולימודי נשים ומגדר באוניברסיטת וירג'יניה. הייז חברה, בין היתר, במערכת כתב העת הסוציולוגי Contemporary Sociology. מחקרה ופרסומיה עוסקים בהיבטים חברתיים של התרבות, המגדר והמשפחה, תוך שימת דגש על שאלות מוסר הקשורות במתחים התרבותיים שבין אינדיבידואליזם תחרותי לבין מחויבות חברתית. ספרה: Motherhood The Cultural Contradictions of, שראה אור בשנת 1996 בהוצאת ייל, זכה בפרסים והוקרה, ותורגם לשלוש שפות. היא כתבה גם את הספר: Flat Broke with Children.

פקס. 5602205-03, מרכז אדוה, ת.ד. 36529, תל-אביב 61364, טל. 5608871-03

Fax. 03-5602205, Adva Center, POB 36529, Tel Aviv 61364, Tel. 03-5608871

e-mail: advainfo@bezeqint.net